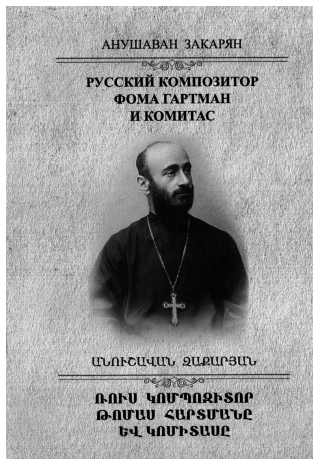

ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆ. Ռուս կոմպոզիտոր Թոմաս Հարտմանը և Կոմիտասը, *Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2019, 108 էջ **

АНУШАВАН ЗАКАРЯН. Русский композитор Фома Гартман и Комитас. Ереван, изд-во «Гитутюн» НАН РА, 2019, 108 с.

Բանալի բառեր՝ Թ. Հարտման, Ս. Գորոդեցկի, Հովհ. Թումանյան, Կոմիտաս, Թիֆլիս, “Կոմիտասի անվան ընկերություն”, համերգ, դասախոսություն, Ե. Թադևոսյան, Ա. Չոպանյան, Գ. Լևոնյան, Ս. Բաբայան:

Կոմիտասի 150-ամյա հոբելյանը նշանավորվեց նրա մասին պատմող նոր գրքերով, հոդվածներով ու հանդիսություններով: Այդ համընդհանուր

երախտագիտական դրսևորումների մեջ ուշագրավ երևույթ էր քանասիրական գիտությունների դոկտոր, “Պատմա-քանասիրական հանդես”-ի գլխավոր խմբագիր Անուշավան Զաքարյանի “Ռուս կոմպոզիտոր Թոմաս Հարտմանը և Կոմիտասը” գիրքը, որը հայերեն նույն նյութը կրկնում է նաև ռուսերենով: Սա խիստ շահեկան է. այն յուրօրինակ նվեր է ոչ միայն հայ ընթերցողին, այլև՝ ռուս: Բացի այդ, որոշակի արժեք է երիտասարդների համար. այն առավել հնարավորություն է ընձեռում մեր նոր սերնդի մեջ թուլացող ռուսաց լեզվի իմացությունը խորացնելու և միաժամանակ մշակութային նոր գիտելիքներ ստանալու խնդրում:

Գիրքը բաղկացած է “Ընթերցողին”, “Թոմաս Հարտմանը Կոմիտասի մասին”, “Թիֆլիսի “Կոմիտասի անվան ընկերությունը”“ բաժիններից, “Ամփոփում”-ից ու “Հավելված”-ից:

Թոմաս Հարտմանը (1885–1956)՝ ռուս երաժշտական արվեստի անվանի ներկայացուցիչը, որը կոմպոզիտոր էր, երաժշտության տեսաբան, հիացած էր Կոմիտասի արվեստով: Հարտմանի “Ալվան ծաղիկ” բալետը բեմադրել է Պետերբուրգի Մարիինյան թատրոնը, որը բալետի գծով ցարդ առաջատար է ողջ աշխարհում:

* Ներկայացվել է 27. XI. 2019 թ., ընդունվել է տպագրության 16. XII. 2019 թ.:

Հարստմանը ստեղծագործել է մի ժամանակահատվածում, երբ արվեստի ու գրականության մեջ ավանգարդիստական երևույթները դառնում են առաջատար: Նրա համար առաջնակարգ կոմպոզիտորներ էին Կլոդ Դեբյուսին ու Մորիս Ռավելը, իսկ նկարչության մեջ՝ ֆրանսիացի իմպրեսիոնիստները: 1917-ի ռուսական հեղափոխությունները, ի թիվս այլ ռուս մտավորականների, Հարստմանին (նա ծագումով գերմանացի էր) բերում է Թիֆլիս, ուր հայկական մտավոր կյանքը Հովհաննես Թումանյանի գլխավորությամբ վերելք էր ապրում: 1919–1921 թթ. ռուս երաժշտագետը դասավանդում է տեղի կոնսերվատորիայում, մտերիմ հարաբերություններ է հաստատում ինչպես ռուս բանաստեղծ Սերգեյ Գորոդեցկու, կոմպոզիտոր Նիկոլայ Չերեպինի, այնպես էլ՝ հայ գրական-մշակութային, հասարակական գործիչների՝ մասնավորապես Հովհ. Թումանյանի, Եղիշե Թադևոսյանի, Սպիրիդոն Մելիքյանի, պրոֆ. Ջավրիյանի և ուրիշների հետ:

Թիֆլիսում Հարստմանը մոտիկից ծանոթանում է Կոմիտասի ստեղծագործություններին, որոնք նրա մտավոր գանձարանում գյուտի արժեք են ստանում և ակնհայտ ոգևորությամբ “Закавказское Слово” թերթի՝ 1919 թվականի փետրվարի 28-ի ու մարտի 1-ի համարներում “Ժողովրդական երգը և այն հավաքողները” խորագրի ներքո հրատարակում է “Կոմիտաս Վարդապետ” վերնագրով մեծածավալ հոդվածը՝ բաղկացած երկու մասից: Այն իր դիտարկումներով ու գնահատականներով մշտապես հետաքրքիր է կոմիտասագետների համար:

Ռուս կոմպոզիտորը հոդվածի առաջին մասում հանգամանորեն ներկայացնում է Կոմիտասի կյանքն ու գործունեությունը, երկրորդ մասում վերլուծում է նրա ստեղծագործությունները, քննում երկերը՝ ցուցադրելով “դրանց մնայուն գեղագիտական արժեքը, նշում երգահանի բարձր ձիրքը և նրա անգնահատելի ներդրումը հայկական երաժշտության պատմության մեջ” (էջ 32):

Ինչպես նկատում է Ա. Ջաքարյանը, “Կոմիտաս Վարդապետ” “հոդվածից ակնհայտ է դառնում՝ Թ. Հարստմանը քաջատեղյակ է նաև հայ ժողովրդի պատմության ծայրերին, մասնավորապես ժողովրդի կյանքում հայոց եկեղեցու ունեցած կարևոր դերին” (էջ 33):

Հարստմանի՝ Կոմիտասին նվիրված այս հոդվածը ռուսերենից հայերեն է թարգմանել մանկավարժ, երաժշտագետ, Կոմիտասի մտերմուհի Մարգարիտ Բաբայանը՝ Արշակ Չոպանյանի “Անահիտ” հանդեսի էջերում տպագրելու համար: Այդ թարգմանությունը զետեղված է գրքի “Հավելված”-ում: Այն խիստ կարևոր է, որովհետև թարգմանության տողատակերում Մ. Բաբայանը և Ա. Չոպանյանը Հարստմանի հաղորդած որոշ փաստերի առթիվ կատարում են ճշգրտումներ, դիտարկումներ: Օրինակ, ըստ Հարստմանի, Թումանյանը Կոմիտասի խնդրանքով “Անուշ” պոեմը վերածել է օպերայի լիբրետոյի, մինչդեռ Թումանյանը չի կատարել

նրա խնդրանքը, և Կոմիտասը ստեղծել է միայն օպերայի որոշ մեներգերի երաժշտությունը:

Հորվածի շարունակությունը դառնում է Հարսումանի գործնական քայլը՝ «Կոմիտասի անվան ընկերության» ստեղծումը 1919 թ. մայիսի սկզբին, որը նպատակ ուներ պահպանել ու տարածել նրա տպագրված ու անտիպ գործերը, բացի այդ, զբաղվել հանճարեղ հայի առողջական խնդիրներին նյութական ու բարոյական աջակցություն ցուցաբերելու լրջագույն գործով: Այդ նպատակով էլ ընկերությունը մայիսի 21-ին «Արտիստական ընկերության» թատրոնի լեփ-լեցուն դահլիճում կազմակերպում է Կոմիտասին նվիրված երեկո-համերգ: Ներածական խոսքերով հանդես են գալիս գրականագետ Մ. Մատենճյանը և «Ընկերության հիմնադիրների գլուխ կանգնած պրոֆ. Թ. Ա. Հարսումանը, ով մեկ անգամ չէ իր հոդվածներում նշել Կոմիտասի մեծ ձիրքը ու նրա այն վաստակը, որ պետք է գնահատի մեր հայ մտավորականությունը» (էջ 35–36): Վերջինս խոսում է Կոմիտասի երաժշտական տաղանդի, նրա երկերի նշանակության մասին:

Հարսումանի խոսքից իմանում ենք, որ 1914-ին Փարիզի Համաշխարհային երաժշտական համագումարում Կոմիտասի երգերը ունկնդրելուց հետո հիացմունքի խոսքեր են հայտնել Կլոդ Դեբյուսին, անմահ «Ժան Գրիստոֆ» վեպի հեղինակ Ռոմեն Ռոլանը և Դեբյուսիի կենսագիր, ֆրանսիացի նշանավոր երաժշտության քննադատ Լուի Լալուան (էջ 103): Տողատակում Մ. Բաբայանն ավելացնում է, թե Փարիզի հայկական եկեղեցում Կոմիտասը հանդես է եկել դասախոսությամբ, նաև երգել ու նվագել է սրինգի վրա: Այդ ելույթն այնքան ներգործող է եղել, որ համագումարին ներկա եղած օտար ու ֆրանսիացի նշանավոր երաժիշտները հետագայում «գնալանքով յիշում էին վարդապետի աննման գեղարուեստը» (էջ 103): Համեստ Կոմիտասին հրճվանք է պատճառել ոչ թե սեփական անձի հաջողությունը, այլ իր տոհմիկ երաժշտության հանրահայտ դառնալը: Միջազգային համագումարի ժամանակ ունեցած հաջողությունը նրա մեջ ծնում է թանկ երազանք՝ Պոլսում բացել հայկական երաժշտանոց՝ կոնսերվատորիա:

XX դարասկզբին հատուկ ուշադրություն կար ժողովրդական երգը դեպի դասական երաժշտություն բերելու կարևոր խնդրում: Ռուս հանրահայտ երաժշտական արվեստի տեսաբան Տանենը համոզված էր, որ ռուսական ժողովրդական երգերը պետք է ձայն առ ձայն ոճով մշակել: Հարսումանի կարծիքով՝ «Հանճարեղ Կոմիտասը նախազգայութեան ոյժով գործադրեց այդ ոճը եւ այնպիսի կատարելութեամբ, որ հազիւ իր արեւմտեան արուեստակիցներից մինը կարողանար իրագործել... Ո՞վ նրանից լաւ կարող էր պաշտպանել ժողովրդական երգի հոգին» (էջ 101):

Ա. Զաքարյանը գրում է. «Հավելված»-ում գետեղել ենք նաև Կոմիտասի մասին այս ելույթը՝ «Մ. Բաբայանի առաջաբանով»՝ «Թոմաս Հարսուման և Կոմիտաս

Վարդապետ” վերնագրով ու նրա թարգմանությամբ՝ “Դասախօսութիւն Կոմիտասի մասին կարդացուած Թիֆլիզում 1919 թուին” նյութը, որը նս տպագրվել է “Անահիտ” հանդեսում (1935, թիվ 1–2, էջ 74–80): Այստեղ էլ կան Մ. Բաբայանի ու Ա. Չոպանյանի կողմից կատարված մի շարք ծանոթագրություններ՝ ուշագրավ դիտարկումներով ու մեկնաբանություններով: Այս նյութը հետագայում վերահրատարակվել է “Ժամանակակիցները Կոմիտասի մասին” ժողովածուում (Երևան, 1960), սակայն փոփոխված վերնագրով՝ “Կոմիտաս”, առանց Մ. Բաբայանի ներածական խոսքի, չկան Ա. Չոպանյանի դիտարկումները, կան բնագրային շեղումներ, լեզվաոճական, կետադրական, բառային բացթողումներ (տե՛ս ժողովածուի էջ 54-ից 61-ը), իսկ “Ծանոթագրություններ”-ի մեջ էլ նշված է, որ դասախոսության տեքստը “Անահիտ”-ում տպագրվել է 1934 թ. (տե՛ս էջ 331):

Ի դեպ, “Անահիտ”-ում տպագրված Թ. Հարսումանի նյութերի սկզբնաղբյուրները նշված չեն: Առաջինի դեպքում գրված է՝ տպագրվել է 1919 թ. Թիֆլիսում լույս տեսնող ռուսերեն թերթերից մեկում, իսկ երկրորդի մասին ասվում է, որ ռուս կոմպոզիտորը դասախոսությամբ հանդես է եկել այդ նույն թվականին Թիֆլիսում” (էջ 42):

Անշուշտ, ցանկալի էր, որ Թ. Հարսումանի “Դասախօսութիւն Կոմիտասի մասին կարդացուած Թիֆլիզում 1919 թուին” նյութը Ա. Զաքարյանի կողմից թարգմանվեր ռուսերեն ու զետեղվեր “Հավելված”-ում:

Ինչևէ. Ա. Զաքարյանը մեզանում XX դարասկզբի հայ իրականության, Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության, XIX դարավերջի ու XX դարասկզբի հայ-ռուսական մշակութային և գրական կապերի նվիրյալ մասնագետ է, ու նրա այս ձեռնարկն ունի ակնհայտ գիտաճանաչողական արժեք:

Գիրքը տպագրվել է ՀՀ ԳԱԱ խմբագրական-հրատարակչական խորհրդի և Արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ՝ ՀՀ ԳԱԱ հայագիտական հետազոտությունները ֆինանսավորող համահայկական հիմնադրամի աջակցությամբ: Խմբագիրն արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Աննա Ասատրյանն է:

ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

Բ. գ. դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ հայ հին և միջնադարյան գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի վարիչ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հին և միջնադարյան հայ գրականություն, բանահյուսություն, ժամանակակից հայ գրականություն, հայագիտություն, գրական կապեր: Հեղինակ է 30 գրքի և շուրջ 500 գիտական հոդվածի:

aelita.dolukhanyan@gmail.com